

ТЕРМИНЛАРНИНГ ФАОЛЛАШУВИДА НУТҚ УСЛУБЛАРИНИНГ ЎРНИ

Ҳашимова Хуршида Джўрахановна

*Наманган давлат университети
мустақил изланувчиси Наманган, Ўзбекистон*

Аннотация: *Ўзбек адабий тилида ҳар бир услуб ўзига хос хусусиятлари билан муштараклик касб этса-да, уларнинг барчасида терминларнинг ўрни яққол сезилади. Барча услубларда ҳар бир соҳанинг терминологик тизими фаол иштирок этади. Шу сабабли мақолада ўзбек тили терминологик қатламининг услубларда ифодаланиш хусусиятлари ёритилган.*

Таянч сўзлар: *термин, услуб, расмий услуб, бадиий услуб, илмий нутқ, соҳа терминлари, стиль.*

Аннотация: *Хотя узбекская терминологическая лексика имеет много общего с другими особенностями лексики, она характеризуется отсутствием семантических изменений, определенной стабильностью взаимоотношений между единицами системы. Этот пласт привлекает внимание своей количественной зависимостью от внешних и внутренних факторов. Таким образом, в статье описывается терминологический пласт узбекского языка в некоторых источниках.*

Ключевые слова: *лексика, термин, терминология, терминологический пласт, отраслевые термины, лексема.*

Ҳозирги ўзбек адабий тилида ҳар бир услубнинг ўзига хос хусусиятлари алоҳида таъкидланса ҳам барчасида терминларнинг ўрни яққол сезилади.

Стиль (услуб) сўзи ҳозирда кенг ва тор маъноларда ишлатилмоқда. Кенг маънода «услуб», «усул», «йўл» сўзларининг маъносида: иш услуби, ййин услуби, қадимги муҳташам бинолар услуби каби ишлатилса, тор маънода тилшунослик, адабиётшунослик ва санъатшунослик фанларининг бир соҳаси сифатида — терминологик маънода қўлланаётир [1:5].

Жумладан, расмий-идоравий услубда ҳар бир соҳанинг терминологик тизими фаол иштирок этади.

М.Мирҳамидов, С.Ҳасановларнинг “Юридик тил ва ҳуқуқшунос нутқи”, С.Каримов, Х.Маматов, И.Бўриевларнинг “Юристининг нутқ маданияти”, Мирҳамидов, Н.Норпўлатов, С.Ҳасановларнинг “Юристининг нутқ маданияти” ўқув қўлланмаларида М.Абдусаломов ва Ш.Рўзиназаровларнинг “Русча–ўзбекча суд-ҳуқуқий атама ва иборалар луғати” юридик нутқ, ҳуқуқий терминларнинг этимологик тавсифи ҳақида фикр юритилади.

Суд нутқи борасида тадқиқот олиб борган Қ.Мўминов мазкур соҳада терминологиянинг шаклланиши узоқ даврларга бориб тақалишини қайд этади. “Суд нутқи лексикасини, асосан, адабий тилнинг расмий услубига оид сўзлар ташкил

этади. Суд ҳукми ва қарорлари, судлардаги чиқишлар расмий услубда гапирилади ва ёзилади. Расмий услубнинг асосий талаби бўлган фикрнинг содда, қисқа ва аниқ ифода этилиши суд нутқида ўз аксини топади” [2]. Муаллиф суд нутқида термин сифатида суд, судья, прокурор, адвокат, суд ижрочиси, гувоҳ, жабрланувчи, даъвогар, гумондор, судланувчи, айбдор каби шахс тушунчасини ифодаловчи лексемалар; суд, суд муҳокамаси, тергов каби жараён ифодаловчи; ҳукм, айблов ҳукми, оқлов ҳукми, ажрим, қарор, жазо каби якуний ҳулоса тушунчасини ифодаловчи сўз ва сўз бирикмалари фаол қўлланишини кўрсатиб, ҳукм термини ва у билан бирга қўлланувчи бирикма, қўшма сўзларни келтиради. Эътиборли жиҳати, суд нутқида расмий услубга хос терминлар бўлса, ҳукм ўтказмоқ, ҳукмига ҳавола қилмоқ, ҳукмига топширмақ каби бирикмалар эса бадий услубга хослиги кўрсатилади. Р. А. Икрамов ҳамда Қ. А. Мўйдиновларнинг яна бир мақоласида ҳуқуқ соҳасига бошқа тиллардан кириб келаётган терминлар ва ички имкониятлар асосида янги ҳуқуқий терминларнинг ясалиши борасида фикр юритилади. Бу ҳолат ҳуқуқшуносликда янги тушунчалар юзага келаётгани, миллий-ҳуқуқий тизим, миллий-ҳуқуқий қонунчилик билан боғлиқ ҳолатда юз бераётгани билан боғланади [3].

Терминологик лексика одатда ёзма нутқда қўлланади. Улар махсус соҳада ёки умумқўлланишда қўлланишига кўра икки турга бўлинади:

1. Фақатгина бир терминологик тизимга кирувчи терминлар, яъни тор соҳадаги терминлар. Мазкур соҳадаги терминларни тавсифлаш шарт бўлмайди. Соҳа эгалари бу терминларни тўғридан тўғри тушуниб кетаверадилар. Терминологик лексика илмий нутққа хосланган, унинг конкрет бир фан доираси билан чегараланган лексик бирикларидир, ҳар бир фаннинг ўз терминлари бўлиб, улар шу воситалар орқали иш кўради. Терминлар фан соҳасига оидлигига кўра тилшунослик, адабиётшунослик, ботаника, зоология, медицина, математика, физика каби фан терминларига бўлинади [1:42]. Тор доирадаги терминлар сўзлашувчилар жамоатчилиги томонидан тўлиқ қабул қилинмайди. Жамоага йўналтирилган матнларда мазкур терминларни кенгроқ равишда ёритиб бериш талаб қилинади. Бунда терминологик, изоҳли, синонимлик луғатлардаги изоҳлардан фойдаланиш тавсия қилинади [5]. Тор соҳаларга оид терминларнинг фаол қўлланиши тилни маълум даражада “тозалик”дан маҳрум қилади. Термин билан оддий сўзларнинг ўзаро муносабати икки томонламандир. Бир томондан, терминологик лексика адабий тил лексикасига ўтиб оммалашиб кетса, иккинчи томондан, оддий сўз терминологик лексикага ўтиб махсусланиш белгисига эга бўлади, Масалан, сўз, гап тўлдирувчи, эга каби тилшунослик терминлара шулар жумласидандир [1:54].

2. Бир неча соҳаларга оид терминологик тизимларга оид терминлар. Янги ҳосил бўлган терминлар дастлаб илмий нутқдагина ишлатилади, кўпчиликка маълум бўлиб, муайян даражада оммалашгандан кейин нутқнинг бошқа турларига, жумладан, матбуот, ОАВ, оғзаки сўзлашув нутқларига кўчади. Мас.: ассимиляция – биология, этнография, тарих, тилшунослик соҳаларида қўлланади. Бундай терминлар тил